

УДК 811. 161. 2 ' 373. 611

СЛОВОВІРНІ ГНІЗДА В КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Надія Дзеньджюра

*Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи
Національного банку України,
кафедра суспільних дисциплін,
вул. Січових Стрільців, 11, 79005 Львів, Україна
тел.: 032 297 72 20
ел. пошта: naddzen@gmail.com*

Зроблено спробу показати використання словотвірних гнізд у курсі української мови як іноземної з метою швидкого і якісного засвоєння нової лексики. Дослідження проведено на прикладі словотвірних гнізд параметричних прикметників з вершинами-антонімами *високий–низький*.

Ключові слова: словотвірне гніздо, відображені антоніми, сема, словотвірне значення, українська мова як іноземна.

Проблеми методики викладання української мови як іноземної є актуальними в сучасній українській лінгводидактиці. Над їх вирішенням працюють З. Мацюк, О. Тростинська, Н. Ушакова, Л. Селіверстова, Т. Лагута, Н. Лисенко та ін.

Одним із перспективних способів засвоєння української мови в іншомовній аудиторії, на думку багатьох методистів, є вивчення її лексичного складу засобами словотвору. „Знання основних словотворчих ресурсів української мови, особливостей їх використання допомагає розкрити комунікативні можливості українського словотвору, забезпечує адекватність вибору мовних засобів відповідно до ситуації висловлювання, сприяє розвитку навичок мовної здогадки, полегшує процес семантизації похідних слів, увиразнює структуру морфологічних форм та багатство формальних показників лексико-граматичних та граматичних категорій тощо” [2: 445].

Відомо, щоб вивчити досконало мову іншого народу, потрібно насамперед зрозуміти його світобачення. Новітні дериватологічні дослідження, зокрема основоцентричного характеру, спрямовані на виявлення внутрішньої форми похідного, експлікованої мотиваційною ознакою, яка уможливорює виявлення етнокультурних чинників словотворення [1: 24]. „Мовний матеріал у таких дослідженнях дає змогу пізнати носія мови і системи його ціннісних орієнтацій, оскільки потреби людини визначають цінності, то в похідних словах вони експлікуються і стають надійною основою для з'ясування особливостей світобачення, світовідчуття і світосприймання етносу” [1: 25]. Отже, засобами словотвору можна не лише засвоїти лексичний склад мови, а й збагнути етноособливості народу, що значно полегшить іноземному студентові вивчення української мови.

Доведено, що словотвірні гнізда серед комплексних одиниць словотвору відіграють особливу роль у системній організації словотвірного рівня мови, а тому

введення гніздового способу під час вивчення нової лексики сприяє оптимізації її засвоєння [6; 8].

Однак словотвірним гніздам в аспекті прикладних проблем вивчення української мови як іноземної приділено ще недостатньо уваги. Хоча на доцільність використання такої методики вказує Л. Красільнікова, яка наголошує, що іноземні студенти, „вивчаючи словотвірні гнізда (з їх складниками: словотвірними ланцюжками і словотвірними парадигмами), що відображають національно-культурну специфіку будови і сприйняття певного фрагменту дійсності, ... мають змогу збагатити свій концептуальний арсенал національною похідною лексикою” [4: 15].

Слова певної лексико-семантичної групи (ЛСГ) характеризуються певним набором похідних. На заняттях з іноземними слухачами вивчення похідних слів в межах лексико-семантичної групи (ЛСГ) (словотвірної парадигми чи словотвірного гнізда) дає змогу легше запам'ятати і глибше засвоїти лексичні одиниці [3: 23].

Розгляньмо словотвірні гнізда параметричних прикметників з вершинами-антонімами *високий–низький*. Вибір власне цих прикметників зумовлений тим, що вони є типовими представниками ЛСГ зі значенням розміру.

Студентові-іноземцеві варто наголосити на тому, що слова цієї ЛСГ належать до загальноживаної лексики з високою частотою вживання. Пропонуємо розглядати лише ті похідні слова, які відображають антонімію вихідних прикметників (відображені антоніми), оскільки в такий спосіб іноземний студент зможе легше і в більшому обсязі засвоїти матеріал.

Словотвірне гніздо з вершинами *високий – низький*

I ступінь словотворення

високенький (постать) — низенький¹ (постать) – сема „розмір”;
 височезний (димар) – низесенький (хатинка) – сема „розмір”;
 височенний (осокори) – низесенький (хатинка) – сема „розмір”;
 височезний (димар) – низенький¹ (постать) – сема „розмір”;
 височенний (осокори) – низенький¹ (постать) – сема „розмір”;
 височий¹ (чоло) — занизький (чоло) – сема „розмір”;
 надвисокий (тиск) — наднизький (тиск) – сема „якість”;
 високо¹ (стояло сонце) — низько¹ (сонце спустилось) – сема „локація”;
 високо² (оцінювати) — низько² (оцінювати) – сема „оцінка”;
 високо³ (верещить) – низько³ (сміється) – сема „якість”;
 височінь² (піднесли на...) – низькість² (опустились до...) – сема „якість”;
 височина⁵ (зайняти..) — низина¹ (стоїть на) – сема „розмір”;
 височина⁵ (позначені на карті) – низина² (Наддунайська) – сема „розмір”;
 висота⁷ (піднімається на..) — низина¹ (стоїть на) – сема „розмір”;

II ступінь словотворення

висотний⁴ (сходження) – низинний² (пасовиська) – сема „розмір”;
 височенько² (сонце підбилось) – низенько² (сонце спустилось) – сема „локація”;

висотка_{зм.-пестл.} (висотка спостережного пункту) – низинка_{зм.} (вода набігла в низинку) – сема „розмір”;

Різноступеневі похідні

вищість (почуття) – низькість² (почуття) – сема „оцінка”;
 вищати (гори) — нижчати (гори) – сема „розмір”;
 завищити (бал) — занизити (бал) – сема „кількість”;
 підвищити⁷ (плату) – знизити⁷ (плату) – сема „кількість”;

підвищити³ (температуру) — знизити³ (температуру) – сема „інтенсивність”,
 підвищити⁵ (тон) — знизити⁶ (голос) – сема „якість”,
 підвищити⁶ (кваліфікацію) — знизити⁴ (майстерність) – сема „якість”;
підвищити³ (температуру) – **понизити**² (температуру) – сема „інтенсивність”,
 підвищити⁵ (тон) — понизити³ (голос) – сема „якість”,
 підвищити⁷ (чин) — понизити⁵ (чин) – сема „соціальне значення”,
 підвищити⁴ (у власних очах) – понизити⁶ (у твоїх словах) – сема „оцінка”
 завищення (оплати) – заниження (виробничих планів) – сема „кількість”;
 підвищення⁴ (плати) — зниження⁶ (плати) – сема „кількість”;
 підвищення² (працевдатності) – зниження⁶ (працевдатності) – сема „якість”;
 підвищення⁴ (функції залози) – пониження⁴ (функції залози) – сема „якість”;
 підвищення⁴ (у званні) – пониження⁴ (у званні) – сема „соціальне значення”,
 підвищення³ (Сімферопольське) – пониження³ (Яйли) – сема „розмір”.
 підвищування² (зарплати) — знижування⁵ (зарплати) – сема „кількість”,
 підвищування³ (температури) – знижування⁵ (температури) – сема
 „інтенсивність”,
 підвищування⁴ (тону) — знижування⁵ (голосу) – сема „якість”,
 підвищування⁵ (кваліфікації) – знижування⁴ (майстерності) – сема „якість”;
 підвищування³ (температури) — понижування¹ (температури) – сема
 „інтенсивність”,
 підвищування⁴ (тону) — понижування⁵ (голосу) – сема „якість”,
 підвищування⁶ (чину) – понижування⁴ (по службі) – сема „соціальне
 значення”,
 підвищування⁷ (у власних очах) — понижування⁵ (у твоїх словах) – сема
 „кількість”;
 завищування (зарплати) — занижування (норм) – сема „кількість”;
підвищений¹ (рельєф) — **знижений**¹ (частини поверхні) – сема „розмір”,
 підвищений⁶ (якість) — знижений² (якість) – сема „якість”,
 підвищений⁵ (температури) — знижений³ (температури) – сема
 „інтенсивність”,
 підвищений⁴ (голос) — знижений⁵ (голос) – сема „якість”;
підвищений⁶ (рельєф) — **понижений**¹ (рівнини) – сема „розмір”,
 підвищений⁵ (температури) — понижений² (температури) – сема
 „інтенсивність”,
 підвищений⁶ (якість) — понижений⁴ (праця) – сема „якість”;
 підвищувальний (трансформатор) – знижувальний – сема „інтенсивність”;
 підвищувальний (трансформатор) – понижувальний – сема „інтенсивність”;
 підвищуватися⁸ (поле) — знижуватися⁸ (гори) – сема „розмір”,
 підвищуватися³ (оплата праці) – знижуватися⁵ (ціни) – сема „кількість”,
 підвищуватися⁴ (темпи зростання) – знижуватися⁸ (увага) – сема „якість”,
 підвищуватися⁸ (голос) – знижуватися⁸ (голос) – сема „якість”;
 підвищуватися³ (врожайність) – понижуватися⁶ (цукристість) – сема
 „кількість”,
 підвищуватися⁵ (температура) — понижуватися³ – сема „інтенсивність”,
 підвищуватися⁶ (голос) — понижуватися⁵ (голос) – сема „якість”,
 підвищуватися⁸ (роль) — понижуватися⁴ (думка) – сема „оцінка”.

Пропонуємо студентам-іноземцям аналізувати ці СГ за такою схемою: структура СГ; семантичний аналіз дериватів; визначення словотворчих засобів та

словотвірних значень відображених антонімів. Потрібно зазначити, що за таким принципом можна будувати СГ, вершинами яких будуть інші параметричні прикметники.

У СГ *високий* 49 дериватів, у СГ *низький* 51, з них 31 пара похідних (62 %) переймають антонімні відношення твірних і відображають їх у своїй семантиці. Такий відсоток відображених антонімів пояснюємо насамперед повною співвідносністю семантичних структур вихідних прикметників та продуктивністю семи „розмір” в обох СГ. Пропонуємо засобами мультимедіа іноземним студентам показати в повному обсязі обидва словотвірні гнізда. Так іноземні слухачі зможуть краще уявити і побачити, що вони характеризуються асиметричністю, унікальністю, проте є й типові представники – це, зокрема, відображені антоніми. Відображені антоніми розуміємо як одноступеневі чи різноступеневі деривати антонімних словотвірних гнізд, що самі по собі не є антонімами, а лише відображають антонімію вихідних слів і вступають у відношення протилежності однією, усіма, окремими семемами, а їхні семантичні структури об’єднані спільною інтегральною семою, в основному структурно співвідносні, в окремих випадках не співвідносні.

Найчастіше антонімними є семемами із семемами „розмір”(17), „якість”(17), рідше – „інтенсивність”(9), „кількість”(9), „оцінка”(4), в окремих випадках – „локація”(2), „соціальне значення”(3). Деякі семемами окремих дериватів мають по два антоніми: *височенний, височезний – низесенький, низенький*₁, *підвищити*₃ – *знизити*₃, *понижити*₂, *підвищити*₅ – *знизити*₆, *понижити*₃; *підвищення*₂ – *зниження*₄, *пониження*₂; *підвищування*₃ – *знижування*₃, *понижування*₁, *підвищування*₄ – *знижування*₅, *понижування*₄; *підвищений*₁ – *знижений*₁, *понижений*₁, *підвищений*₅ – *знижений*₃, *понижений*₂; *підвищуватися*₃ – *знижуватися*₅, *понижуватися*₂, *підвищуватися*₆ – *знижуватися*₆, *понижуватися*₅. Окремі семемами дериватів мають різні антонімні відповідники: *підвищити* – *знизити, понизити*; *підвищення* – *зниження, пониження*; *підвищування* – *знижування, понижування*; *підвищений* – *знижений, понижений*; *підвищування* – *знижування, понижування*. Варто наголосити, що ці семантичні позиції властиві загалом усім дериватам СГ параметричних прикметників.

У плані змісту і в плані вираження деривати СГ параметричних прикметників з вершинами *високий–низький* характеризуються двома ознаками: семантичною співвідносністю чи неспіввідносністю і наявністю чи відсутністю структурної співвідносності. Враховуючи ці показники, деривати СГ з вершинами-антонімами *високий–низький* розподілити на такі структурно-семантичні типи.

1. Семантично і структурно співвідносні деривати

Такі похідні відображають семантику мотивувальних антонімів і протиставляються однією, кількома, усіма семемами та творяться додаванням однакового словотворчого форманта. Найбільшою є група відприкметникових дериватів із такими словотвірними значеннями і засобами їх творення:

- 1) „неповний вияв ознаки” з суфіксом **-еньк-**: *високенький – низенький*;
- 2) „надмірний вияв ознаки” з префіксами **над-**; **за-**: *зависокий – занизький*; *надвисокий – наднизький*;
- 3) „адвербіалізація ознаки” зі суфіксом **-о**: *високо – низько, височенько – низенько*;
- 4) „абстрагована ознака” із суфіксами **-ість**: *вищість – низькість*;
- 5) „носії ознаки” із суфіксом **-ин-**: *височина – низина*;
- 6) „набувати ознаки” із суфіксом **-а-**: *вищати – нижчати*;

7) „наділяти ознакою” із конфіксами **за-...-и, по-...-и: завищити — занизити.**

Віддієслівні похідні займають також значне місце в цій групі. Їм властиві такі словотвірні значення:

1) „такий, що характеризується відношенням до дійсності, названої мотивувальним словом” із суфіксом **-льн-: підвищувальний – знижувальний, понижувальний;**

2) „опредметнена дія” із суфіксом **-енн(я)/-нн(я): завищення – заниження, підвищення – зниження, понижження; підвищування – знижування, понижування; завищування – занижування;**

3) „набувати ознаки, ставати якимось ” із постфіксом **-ся: підвищуватися – знижуватися;**

4) „такий, що характеризується відношенням до дії, названої мотивувальним словом”: **підвищений_{пркм} – занижений_{пркм}, понижений_{пркм};**

Непродуктивними є відіменникові та відприслівникові деривати із такими словотвірними значеннями :

1) „загальної відносності” із суфіксом **-н-: висотний – низинний;**

2) „ознака з відтінком суб’єктивної оцінки (демініутивності)” із суфіксом **-к-: висотка – низинка.**

Усі ці відображені антоніми характеризуються спільністю семного складу, спільністю словотвірного значення, функціональною спільністю афікса і протилежністю семемного складу.

2. Семантично співвідносні, але структурно неспіввідносні деривати

Похідні відображають семантику мотивувальних антонімів однією, кількома або всіма семемами, але утворені додаванням різних словотвірних формантів. До цього типу входять відприкметникові похідні з такими словотвірними значеннями:

1) “абстрагована ознака” – “абстрагована ознака” із суфіксами **-инь / -ість: височінь- низькість;**

2) “наділяти ознакою” – “наділяти ознакою” із конфіксами **під-...-и / з-...-и, по-...-и: підвищити – занизити, понизити.**

Окремим відприкметниковим похідним властиві словотвірні значення “абстрагована ознака” – “носій ознаки” із суфіксами **-от(а) /-ин(а): висота – низина;**

Ці відображені антоніми характеризуються наявністю спільної семи та спільного словотвірного значення, наявністю протилежних семем та афіксів з протилежними функціями.

3. Структурно і семантично неспіввідносні деривати

У цей тип входять усі решта дериватів аналізованих СГ з вершинами – антонімами, які відрізняються і структурно, і семантично та не мають антонімних відповідників. Наприклад, *превисокий, вишка* не мають відповідних відображених антонімів).

Після аналізу СГ з вершинами-антонімами іноземним студентам можна запропонувати виконати різні завдання, наприклад: утворити за аналогією похідні від інших параметричних прикметників; дібрати антоніми до поданих прикметників чи прислівників (*широко–вузько*); від поданих прикметників утворити прислівники та вказати засоби творення тощо. Звичайно, завдання повинні бути пов’язані з похідними ЛСГ параметричних прикметників. Аналогічно можна вивчати й інші ЛСГ.

Отже, вивчення СГ як одного із способів засвоєння української мови як іноземної дає змогу вивчати нову лексику не ізольовано, а у зв’язку із твірним словом

та іншими похідними, що значно полегшує запам'ятовування; сформулювати поняття про семантичні зв'язки похідних слів однієї ЛСГ; їхнє словотвірне значення та засоби їхнього творення; виконувати різнотипні завдання, пов'язані зі знанням законів словотвору.

Окрім того, аналіз власне антонімних СГ дає змогу іноземному студенту ознайомитися з явищем антонімії та відображеної антонімії, що в цьому випадку сприяє швидкому та якісному засвоєнню нової лексики. За таким принципом можна вивчати також відображену полісемію та синонімію.

1. Грещук В. В. Словотвір у сучасній науковій парадигмі / В. В. Грещук // Студії з українського мовознавства: Вибрані праці. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – С. 25–32.
2. Каспришин З. Формування лінгвістичної компетенції іноземців засобами словотвору української мови / З. Каспришин // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 34. – Ч. II. – С. 445–448.
3. Красильникова Л. В. Русское словообразование в иностранной аудитории / Л. В. Красильникова // Journal of Institute for Russian Studies. – 2007. – № 4. – С. 21–34.
4. Красильникова Л. В. Словообразовательный компонент коммуникативной компетенции иностранных учащихся-филологов: Монография / Л. В. Красильникова – Москва : МАКС Пресс. – 2011. – 360 с.
5. Красильникова Л. В. Уроки по русскому словообразованию для иностранных учащихся (учебное пособие) / Л. В. Красильникова. – Москва : Изд-во МГУ. – 2001. – 55 с.
6. Кондратьева В. А. Оптимизация усвоения лексики иностранного языка : учеб.- метод. пособ. – Москва : Высш. школа, 1974. – 120 с.
7. Мацюк З. Словотвірні синоніми як об'єкт вивчення в чужомовній аудиторії / З. Мацюк // Тека Ком. Pol.-Ukr. ZwiŹez. Kult. – Lublin, 2010. – С. 193–201.
8. Тихонов А. Н. Проблемы изучения комплексных единиц системы словообразования / А. Н. Тихонов // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Укитувчи. – 1982. – С. 3–13.

WORD BUILDING NESTS IN THE PROCESS OF LEARNING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Nadiya Dzendzyura

The attempt was made to show that word building nests could be used in learning Ukrainian as a foreign language and this aspect opens many possibilities in the organization of the educational process and helps to speed up and improve the quality of the process of learning new vocabulary. The research was done on the example of word building nests of parametric adjectives with the tops-antonyms *high-low*.

Key words: word building nest, reflected antonyms, word building meaning, Ukrainian as a foreign language

**СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ГНЕЗДА
В КУРСЕ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО**

Надежда Дзеньдзюра

Осуществлена попытка использования словообразовательных гнезд при изучении украинского языка как иностранного, что в свою очередь открывает широкие возможности для организации учебной работы и способствует быстрому и качественному усвоению новой лексики. Исследование проведено на примере словообразовательных гнезд параметрических прилагательных с вершинами-антонимами *высокий–низкий*.

Ключевые слова: словообразовательное гнездо, отраженные антонимы, сема, словообразовательное значение, украинский язык как иностранный.

Стаття надійшла до редколегії 18.03.2012
Прийнята до друку 2.04.2012